

Veres Valér

A nemzeti ideológiák átalakulása a magyar–román térségben

A kelet-közép-európai térségben az utóbbi 200 év során a nemzetépítés, mint politikai program gyakorlatba ültetése során igen gyakran konfliktusba keveredtek valamely szomszédos nép hasonló törekvéseivel. A nemzetről szóló diskurzusok története a mai ember számára nem csupán kuriózum, hanem a nemzeti identitásának ideológiai kereteit jelenti. A „nemzetépítő” politikai program fő eszközeként a nemzeti ideológia szolgál, így az ideológia mint a program megalapozója értelmezendő. A „nemzetépítés” mint politikai gyakorlat korántsem a múlté, 1990 óta eltelt időszakban is tanúi lehetünk a nemzeti kérdések hangsúlyos felvetésének a legmagasabb szinteken is, beleértve a nemzet megmaradását, nemzeti identitásának „meggyengülését”, „megerősítését”, a nemzeti terület megtartását stb. E tanulmány keretei között röviden áttekintjük, hogy a magyar és a román nemzeti törekvések hogyan fejlődtek és alakultak át, mely pontokon kerültek konfliktusba, illetve milyen feltételek között szolgált a nemzeti ideológia a Kárpát-medence magyar és románlakta részében a békés együttélést vagy a konfliktusos helyzetet. Az utolsó részben néhány ideológiailag kiemelten kezelt történeti téma alapján, egy szociológiai felmérés¹ segítségével megvizsgáltuk, hogy az erdélyi magyarok ma ezeket a nemzetre vonatkozó történeti „létkérdéseket” hogyan látják, élik meg. Az elemzés elsősorban szociológiai szempontokat követ, ezért a történeti megközelítések szempontjából néhány eszmetörténész kutatási eredményeire építettem.

A nemzeti ideológia fogalmát, empirikus szociológiai szempontból, jól használhatóan ragadja meg Csepeli György megfogalmazása, aki szerint „nemzeti ideológiának azt a

¹ A tanulmány empirikus alapja a *Társadalmi kapcsolatháló és nemzeti identitásminták Erdélyben* című kutatás, amelynek adatfelvételére 2000 áprilisában került sor, saját egyéni projekt keretében, amelyet a prágai Research Support Scheme finanszírozott. A kutatásban használt adatgyűjtési és elemzési eljárások: kérdőíves felmérés és dokumentumelemzés. A kérdőíves felmérés mintája 1756 esetet tartalmaz, melyben a magyar almintá 925, a román 831 esetet ölel fel. A minta a tág értelemben vett Erdélyre terjed ki. A mintavételi eljárás a többlépcsős mintavétel, ahol „lépcsők” a következők: megye, település típusa, település. A településeket illetően a városokban még volt egy szint, az utcákból is mintát vettünk. Ezután házászámok, lakásszámok szerint mechanikusan 1 választottuk ki az eseteket, külön magyar és román almintákba sorolva anyanyelv (vagy a legjobban beszélt nyelv) alapján.

történelmileg kialakult és kollektíve osztott tudáskészletet nevezük, mely változó mértékben megelőző etnocentrikus képzetekre épülve, azok társadalmi-lélektani örökségeként, elgondolhatóvá, átérezhetővé és kimondhatóvá teszi a nemzeti csoporthoz való tartozást a nemzeti csoport tagjai számára” (Csepeli 1992 54.).

A nemzeti ideológia fő témáiként a következőket jelölhetjük meg: a nemzetrév, hit, különböző tematizációk (történelmi, gazdasági, kulturális, stb.), értékek, típusok, értelmezések, nemzeti szimbólumok, bizonyos eseményekhez fűződő foratókönyvek.

A nemzeti ideológia részeiként tételzett tematizációkat egyes társadalmi életterületek intézményesült reprezentációiként határozhatjuk meg. Moliner olyan „ortodox rendszert”-ként határozza meg az ideológiát, mely magába foglalja mindazokat a társadalmi és pszichoszociális diszpozíciókat, amelyek az „ortodox csoportokon” belüli „ortodox” személy tevékenységét szabályozzák. Ezen „ortodox” csoportokat jellemzi, hogy az egyéni cselekvés szabályozását és kontrollját ellátó fórumokkal rendelkeznek (Moliner 1995. 180–185). A tematizációk bizonyos, a nemzeti léttel kapcsolatos kérdésekre, életterületekre vonatkozóan előírják, hogyan illik vélekedni, mit kell arról gondolni, hogyan kell cselekedni. Csepeli megkülönböztet nemzeti *állapotideológiát* és nemzeti *programideológiát* aszerint, hogy milyen mértékben aknázzák ki a természetes beállítódás megkérdőjelezettségére, magától értetődőségére hajtó „valóságteremtő potenciálját”. Abban a nemzeti ideológia változatai hasonlóan működnek, hogy a nemzet létét valószínűsítő feltevéseket ajánlanak fel a személy számára, aki ezeket a feltevéseket mint magától értetődő valóságot elfogadja. Abban már különbség lehet, hogy a létfeltevéseket tényítélet vagy értékítélet formájában tételzik fel a nemzet tagjai számára. A nemzeti programideológiák esetében azt kell elsősorban megvizsgálni, hogy „a nemzet léte mint érték, hogyan válik magától értetődővé”. (Csepeli 1992. 110.)

G. Geertz megkülönbözteti a nemzeti ideológiák esszencialista, illetve epochalista dimenzióit. Az esszencialista nemzeti ideológia a nemzeti csoport sajátos „lényegi”

jegyének, másságának kulturális jellegzetességeinek pozitív beállítására és értékelésére épül, nem kis mértékben a történelmi események értelmezése révén, az epochalista ideológia pedig a nemzeti csoport gazdasági társadalmi fejlődésének fontosságát helyezi előtérbe, a nemzetközi erőterben próbál minél előnyösebb helyet kijelölni számára, és szorgalmazza, hogy a „versenyben” mind jobb helyet foglaljon el. A valóságban a két ideológiai dimenzió kiegészíti egymást, de általában kimutatható a hangsúlyeltolódás egyik vagy másik javára (Geertz 1973).

A közvéleményben a tömegkommunikációs csatornákon bizonyos nemzeti diskurzusok terjednek, amelyek egy nemzeti ideológia bizonyos elemeinek megjelenítését, átértékelését, erkölcsi áthangolását jelentik, és amelyek tulajdonképpen közvetítik a nemzeti ideológiát. Ezeket a nemzeti diskurzusokat empirikus úton lehet megragadni, a tömegkommunikáció közvetítette tartalmak elemzése révén. Mivel nem elsődleges célunk a nemzeti diskurzusok elemzése, ezt csak annyiban fogjuk megtenni, amennyiben szükséges számunkra a román és magyar nemzeti ideológiák domináns diskurzusai fő elemeinek felvázolásához, a nemzeti identitásémák alakításában játszott szerepük megragadásához.

A román nemzeti ideológia kialakulása és fejlődése

A román nemzeti tudat kialakulásának kezdeteit az erdélyi román görög katolikus értelmiség felvilágosodás kori kezdeményezéseihez köthetjük a 18. század végén, amikor is az Erdélyi Iskola képviselői megfogalmazzák a román nemzeti ideológia első változatát. Sorin Mitu megfogalmazásában a kialakuló modern erdélyi román nemzeti önkép „deskriptív analízisét” készíti el, az illuminista, preromantikus és az 1848-as értelmiségi nemzedékek által írt szövegek alapján. Ide tartoznak Petru Maior *Historiája*, Gh. Barițiu publicisztikai írásai, a korabeli szépirodalmi alkotások és így tovább (Mitu 1997. 18.). Könyvének következtetéseiben Mitu rámutat, hogy az erdélyi románok által megfogalmazott nemzeti ideológia elsősorban a mások által megfogalmazott negatív jellemzések, sztereotípiák lebontására törekedik, kissé háttérbe szorítva a saját önkép

önálló felépítését (Mitu 1997. 399). Ebben a kontextusban kerül előtérbe a románok eredetének kérdése, amely, mint ismeretes tisztán római eredetüket hangsúlyozta. Nem nehéz felfedezni ennek presztízsszempontjait, ugyanis a latin nyelv és a római múlt nagy tekintélynek örvendett a korabeli Európában, így kitűnő érv volt a pozitív „image” megfogalmazásához. Tulajdonképpen nem történik más Kelet-Közép-Európa-szerte, ahogy Lucian Boia² írja, mint az eredetmítoszok újrafogalmazása, úgy, hogy a kezdeti konstrukció minél inkább hasonlítson az akkori (aktuális) nemzeti organizmushoz, állapothoz. A románok számára az átfogó szimbólum Dácia lett, a Románia megnevezés még nem létezett. A 19. század közepére a románlakta területek összességének megnevezésére gyakran használták a Dácia terminust. Még Ó-Románia megalakulásával sem tűnt el a Dácia megnevezés valamennyi románlakta terület megnevezésére, és egyben az ókori Dácia és a modern román nemzet egységének szimbolizálására. A román nemzeti eszme másik fontos problémája a modernizáció és a keleti ortodox nemzeti tradíciók közötti ellentmondás. A nemzeti eszme első megfogalmazói ugyanis a Nyugaton iskolázott, görög katolikus értelmiségi körbe tartoztak. Boia megfogalmazásában viszont a nemzeti eszme „csupán akkor teljesedett ki, amikor a román fejedelemségek elitje eldöntötte, hogy a nyugati fejlődési modellt választja” (Boia, 1997. 19). A 19. századi történelmi folyamatok rádőbbsentették a román elitet, hogy a nyugati modernizációs modell az egyetlen megoldás, hiszen a pánortodoxizmusra apelláló Orosz Birodalom, a pánszlávizmus és a magyar nemzetállami törekvések mind-mind keresztetkék a román nacionalizmus nemzetépítő projektjét. A francia fejlődési modell vált követendővé, mint „latin nővéré” a románok számára. Nyilván ez is ellentmondásos „projekt”, mert a román az egyetlen kelet-európai latin nép, és a környezetéből pedig nem tud kiszakadni teljesen. Mindezek eredményeként a 19. század második felében már nem beszélhetünk egységes román nemzeti ideológiáról, hiszen megjelennek egymástól némiképp eltérő diskurzusok (Junimea, erdélyi mérsékeltek, és a Bărnuțiu-féle radikálisok stb.), akkor a domináns nemzeti diskurzus a vezető elit modernizációpárti ideológiája, amelyhez jól illeszkedtek az 1890-es évekig az erdélyi „mérsékeltek” emancipációs törekvései, majd azután a „radikálisok” unionista eszméi.

Megjegyzés [G1]: Boia teljességgel hiányzik az Irodalomból

² Tekintettel arra, hogy a kutatás szociológiai jellegénél fogva nem állt módomban historiográfiai kutatást végezni, a román nemzeti ideológia alakulását Lucian Boia elemzései alapján követem végig, természetesen az övétől eltérő struktúrában és más szempontok szerint.

Marius Lazăr szociológiai igényességgel elemezte a román nemzeti diskurzusok átalakulását a 19. század második felében. Rámutat, hogy minden kor „újrafelfedezi” a nacionalizmus formáit, és újra aktiválja a nemzeti identitásszimbólumokat és képeket, amelyek a fennálló társadalmi-politikai rendet jobban tudják szolgálni, így „újrafelhasználják” a régebbi nacionalizmusmodelleket. Romániában az „alapító nacionalizmus” dominanciáját az elit rendre felcseréli a 19. század végére a konszolidáló nacionalizmusra, ezáltal egyre inkább tömegnacionalizmussá alakul át, ezt a folyamatot pedig a „nemzeti kultúra” intézményesítő csatornáin keresztül irányították. Szerinte nem tehető egyenlőségjel a nyugati politikai és értelmiségi elitek aspirációihoz hasonló, ám a domináns birodalmira alternatívaként megfogalmazódó erdélyi román nacionalizmus, illetve az ó-romániai liberális, 1848-as nacionalizmus, valamint az ó-romániai, „keleti”, kompenzáló nacionalizmus közé, mivel ez utóbbi főleg a modernizációs törekvések kudarcaiból és az Európából való kizárás komplexusából született (Lazăr 2002b. 227). Anélkül, hogy a román nemzeti ideológia történeti fejlődését minden korszakon részletesen végigkövetnénk – erre ugyanis nincs lehetőségünk – rátérünk a kommunizmus idején kialakult állapotra, amelynek már közvetlen hatása van a mai román társadalom nemzeti tudatára. A kialakult román nemzeti tudat alapvetően herderi, kultúrnemzeti típusú. Boia szerint ennek a következménye, hogy a románok elfogadhatatlannak tartják, hogy a román nyelvet beszélők egy csoportja külön nemzetekhez tartozzék (mint ahogy ma a besszarábiaiak külön „moldován” nemzetként való meghatározását széles körben elutasítják). Ugyanakkor nem tartják a nemzet részének a más etnikumú, más anyanyelvű népeket (mint az erdélyi magyarokat, akik, ugyanolyan típusú nemzettudatuk lévén nem is mutatnak szándékot arra, hogy integrálódjanak a román egységbe). (Boia 1997. 15.)

A kommunizmus meghonosodásával a román nemzeti ideológiát gyökeresen átformálták. A sztálinista korszakban előtérbe kerültek az internacionalizmus eszméi, a szlávság szerepe a román nép és nyelv kialakulásában, illetve a román történelmet a sok évszázados osztályharc kontextusába helyezve tárgyalták. Átformálták a nemzeti panteont is. Boia szerint a 19. század végi nemzeti panteon Romániában Trajánusszal kezdődött, a „nagy alapító”-hoz képest Decebal árnyékban maradt. Őket követik az

alapító vajdák, majd fontossági sorrendben a jelentősebb fejedelmek, mint Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Cumplit, Hunyadi János (akinek diszkrétebb szerep jut, mivel mind a magyar, mind a román történetírás sajátjának tartja), Matei Basarab, Neagoe Basarab, Constantin Brâncoveanu, Vasile Lupu, majd a forradalmár Tudor Vladimirescu tartozik ide, Cuza és I. Károly király zárja a sort. Az első világháborút követően a megnagyobbodott Románia nemzeti panteonját kibővítik néhány erdélyi népvézérral, mint Horea és társaival, valamint Avram Iancuval, és a későbbi két királlyal.

A kommunista kultúrpolitika első, antinacionalista korszakában ezek közül először a királyokat vette ki. Aztán a Nagy-Románia létrehozásában nagy érdemeket szerzett, ám a „burzsoá-földesúri” rendszert képviselő Brătianuék és Maniu kerültek ki. A fejedelmek, persze benn maradtak, de kisebb szerepet kaptak és a hierarchia átrendeződött. Ștefan és Mihai mint a „bojárok osztályérdekeinek képviselői” vesztek presztízsükből, ezzel szemben olyanok kerültek előtérbe, mint az oroszbarát Cantemir vagy a bojárokat kivégző Ioan Vodă cel Cumplit. Beemelték a panteonba a székelymagyar Dózsa Györgyöt, mint a parasztlázadás vezetőjét, ám jelentősen előtérbe kerültek a már „kiválasztott” népvézérek és forradalmárok, kibővülve Bălcescuval, akiben a kommunista rezsim megtalálta az abszolút forradalmi szellemiség ideális szimbólumát. Ezekhez még hozzátették Ana Ipătescut és Magheru ezredet, megalkotva az 1848-as nemzedék új, „népi” vezéreit, akik egyébként a forradalom második vonalához tartoztak. Őket természetesen a kommunista mozgalom „hősei”-vel egészítették ki, többen közülük éppen hatalmon voltak. Végül pedig meg kell említeni, hogy Avram Iancu és Bărnăuțiu kissé ugyancsak háttérbe szorultak, mert nem képviseltek békülékeny „nacionalista” álláspontot az 1848-as erdélyi forradalmi eseményekben.

A kommunizmus következő – Boia megfogalmazásában – nacionalista korszakában újra „átrendezték” a panteont, az egész nemzeti ideológia átfogalmazása révén. A dák vezérek és a középkori fejedelmek élén Mihai Viteazullal a panteon első sorába kerültek, a forradalmárok és népvézérek elé. Az RKP Programjában 1975-ben az alábbi nemzeti

személyiségeket sorolták fel: Burebista, Decebal, Mircea, Ștefan, Mihai, Doja, Horea, Cloșca, Crișan, és Cuza, amelyhez később hozzátették Ceaușescut (Boia 1997. 226–27.).

K. Verdery külön könyvet szentelt a román nemzeti ideológia átalakulásának elemzésére a kommunizmus idején, különösen annak harmadik szakaszában (az első szakasz a proletkultizmus, a második a viszonylagos liberalizáció korszaka). Szerinte az RKP 1964-es nyilatkozatával jelölhető, amikor a szovjet „útról” letérve kinyilvánította saját jogát a szuverén államiságra. Ezzel párhuzamosan kinyilvánították a románok „reális történelméhez” való visszatérés fontosságát. Ettől kezdve a román múlt felidézése rutinná válik a hivatalos szövegekben, különösen a régi idők hőseire való hivatkozás formájában. A vezetők érvelése arra mutatott, hogy az RKP-t ne csupán a proletariátussal azonosítsák, hanem az egész nemzettel. Olyan filozófiai és történelmi írásokat „rendeltek meg”, amelyek a nemzet elméleti megalapozását szolgálták a szocializmusban (mint Gavrilă, Colceriu-Leis, Atanase Joja), rehabilitálva számos két világháború közötti szélső jobboldali szerzőt, kiiktatva az előző kommunista korszakban született írásokból a rájuk vonatkozó „retrográd, sovinizta, misztikus, reakciós” jelzőket (mint Nae Ionescu esete). Ösztönözni kezdték azokat az írásokat, amelyek a „nemzeti esszenciával” foglalkoztak (Verdery 1991. 116–120). Schöpflin György szerint Ceaușescu központi eszmeként elfogadta a „szocialista nemzet”-et, ez nagyobb szerepet kapott, mint az addig használatos „munkásosztály” (Schöpflin 1974. 93.). Verdery vitába száll azzal az eszmével, amelyet többen is elfogadnak a ceaușescui ideológiaváltásról, miszerint a nacionalizmus a pártvezér fő eszköze volt az uralma legitimációjára, valamint ezáltal kooptálta vagy kiszolgálóvá tette az értelmiséget (mondja: Schöpflin 1974; Tismăneanu 1989). Verdery szerint a nemzeti ideológiának számos erőforrása volt, és a kommunista korszakban ezeknek csak egyike volt a párt célirányos instrumentalizációja, legitimációja. A pártvezetés felismerte, hogy a nemzeti eszme mélyen beivódott diskurzíve a romániai közbeszédbe. Ez volt az egyetlen olyan téma Verdery szerint, amellyel a románok figyelmét garantáltan fel lehetett kelteni. A nemzeti retorika a kultúra és oktatás valamennyi területén dominánssá vált, még a kisiskolás irodalomtankönyvekben is a Grimm-testvérek meséit helyettesítve, csupán román történelmi legendák és mítoszok kaptak helyet.

Megjegyzés [G2]: Hiányzik az Irodalomból.

A nemzeti ideológia másik fontos funkciója Verdery szerint a „spórolás-politika”³ hatékonyságának növelése és elviselhetővé tétele volt. Tehát a pártbürokrácia számára a nemzeti ideológia jól szolgálta a politikai apparátus rendszerszerű törekvését arra, hogy ellenőrizze az erőforrások fölötti kontrollt, lehetővé téve a „spórolás -politika” gyakorlatba ültetését. A két világháború közti eszmei irodalom egy részét felhasználva a nemzeti ideológiában e legitimációs kontrollt az autochtonizmus⁴ elvének túlhangsúlyozásával erősítették. Ez jó eszköz volt arra is (a dák eredet hangsúlyozásával), hogy az országot elszigeteljék a nyugati „unokatestvér” népektől, s ezáltal is megakadályozzák a nyugati társadalmakhoz való közeledést (Verdery 1991. 121–131).

Megjegyzés [G3]: Ezt a fogalmat meg kellene magyarázni. Jőmagam sosem hallottam, azt gondolom, hogy nem vagyok ezzel egyedül.

Boia szerint is a nemzeti kommunizmus a két világháború közti autochtonista ideológiai tendenciákat elevenítette fel, kibővítve egy felszínes marxista terminológiával.

Trencsényi Balázs és C. Iordachi értékelését használva elmondhatjuk, hogy az 1989-es változás után ez a nemzeti kommunista ideológia elvesztette hegemoniáját, az ideológiai mező pluralizálódott, de továbbra is fontos szerepet játszott a régi rendszer kifejlesztette „grandiózus” ideológia, ám további két diskurzust különíthetünk el, amelyek ugyancsak szerepet kaptak a társadalmi kommunikáció rendszerében. Közülük az egyik igyekezett megtisztítani a „nemzeti kánont” a totalitárius elemektől, és olyan kérdéseket is felvetett, amelyek nem illenek bele a nemzeti kommunizmus triumfalizmusába, ugyanakkor nem kérdőjelezi meg a tradicionális román történetírás köponti tételeit a nemzetről. A harmadik típusú diskurzus éppen a nemzetállami logikának a kikezdésén munkálkodik, nem tartva azt hitelesnek az előbbieket által megfogalmazott formában, továbbá a nemzetállami diskurzus relativizálását a regionlizmus és az etnikai identitások pluralizmusa és kontstruáltsága szempontjából próbálja újragondolni. Ezen irányzat teoretikusai közé sorolható Sorin Mitu, F. Gogîltan, O. Pecican, T. Nicoară, O. Ghitta és mások. Ugyanakkor Trencsényi szerint a történelmi narratívák nem váltak szét politikai csoportosulások, pártok szerint, mivel az 1996 előtti és utáni politikai vezetés

³ Spórolás-politikán a Ceaușescu korszak második felének Romániájában azt a gyakorlatát értjük, amikor a kormányzat az egész országra kiterjedő, élelmiszer-porció alapján történő „racionális” elosztási rendszert kényszerített a lakosságra, amelynek háttérében az államadósság megadásáért való „spórolás” állt.

⁴ Románul: indigenism

retorikájában is fellelhetők mind az autochtonista elemek, mind pedig a modernista szimbólumok (Trencsényi 2002. 112–113).

Trencsényi ez utóbbi kijelentésével csak részben érthetők egyet. A legszembevetőbb összefüggés a Nagy-Románia Párt és a Román Nemzeti Egységpárt) nemzeti narratívái és a triumfalista nemzeti-kommunista ideológia között figyelhető meg, igaz ugyan, hogy e csoportosulás csak mellékszereplőként jutott hatalomra 1992–1996 között, de helyi szinten több megyében, így Kolozs vagy Maros megyében is, befolyásuk jelentős, fontos pozíciókat töltenek be. Emellett a Demokratikus Konvenció pártjai, különösen a Parasztpárt vezetőinek diskurzusaiban lényegesen eltérő megközelítés figyelhető meg az azelőtti technokrata-posztkommunista elit beszédmódjához képest: idealizálva értékeli a prekommunista korszakot, a monarchizmus fontos és pozitív szerepet játszik számukra Románia modernizációjában. A *Dreptatea* című pártlap egyik, 1990-es számában pedig arról jelent meg cikk, hogy a román történelmet valójában nem a rómaiaktól, hanem a középkori román államalakulatok megjelenésétől, a Kr. u. II. évezred elejétől kell számítani, hiszen az ősök története nem jelenti magának a népnek a történetét. Ezenkívül a váltás fontos mutatója, hogy a harmadik nemzeti narratíva képviselői által írt tankönyv mellett a parasztpárti miniszter kiállt, ám 2000 után a régi technokrata-posztkommunista elit hatalomba való visszatérével a tankönyv engedélyezését visszavonták. Azzal viszont egyetérthetünk, hogy a magyarsághoz való viszonyulás tekintetében nincs jelentős különbség a diskurzusok között: a magyarság szimbolikus térhódítását-visszatérését lehetővé tevő nyelvi jogokat nehezen tudják elfogadni, ám a magyarok politikai vezetőivel való együttműködés mára már mindkét tábor számára elfogadhatóvá vált.

Összefoglalva megkíséreljük a három ideológiai narratívát a román politikai paletta szegmenseinek diskurzusaival rokonítani. Az első narratíva a nacionalista pártokhoz áll közel (Nagy-Románia Párt, Román Nemzeti Egységpárt), a második technokrata-baloldali pártokhoz (Szociáldemokrata Párt, Demokrata Párt), a harmadik pedig a középjobb történelmi pártokhoz (Nemzeti Kereszténydemokrata Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt). Ám a megfélemlítés csak viszonylagos, mert csupán a pártok domináns csoportjának diskurzusát vettük alapul, hiszen mindegyik táborban vannak más

narratívákat felvállalók (lásd Pruteanu, Păunescu, A. Severin stb.). Azt, hogy a nemzeti identitás alakításában mely diskurzusok kapnak szerepet, úgy tudnánk megítélni, ha megvizsgálnánk az iskolai szocializációban meghatározó szerepet játszó történelemtankönyvek tartalmát. Mivel nem áll módomban egy mindent átfogó tartalomelemzés, csupán a számunkra különösen fontos aspektusok vizsgálatát tartom szem előtt e kutatás során: hogyan van „megoldva” Erdély bekapcsolódása a román „nemzeti” történelemben, hogyan jelenítik meg a román–magyar együttélés vitatott vagy konfliktusos korszakait, és végül a nemzeti történelem által kijelölt területen élő, nem román etnikai közösségek, különösen a magyarok hogyan vannak megjelenítve.

A magyar nemzeti ideológia kialakulása és fejlődése

A modern magyar nemzeteszme kialakulásának felvázolásához Szűcs Jenő írását vesszük alapul. Ő abból a gondolatból indul ki, amely szerint a modern magyar nemzet kialakulásában „előzményei közt és az érvrendszerében nagy szerepet játszik az egykori középkori – nem *nemzeti*, de utólag nemzetinek minősített – állam és az annak hagyományait az *idegen* központi hatalommal szemben őrző rendiség. [...] A ...rendiség (nemzetkoncepciójából) ... a 18–19. század fordulója után, szinte törésmentesen, a magyar nacionalizmus kettős ága bontakozzék ki belőle: egy *államnemzeti* és egy *kultúrnemzeti* jellegű nemzeti tudat. Ennek oka az, hogy a nemesség egyrészt birtokos rendi osztály, másrészt pedig *intellektuel, s mint ilyen az európai kultúra részese és hazai tolmácsa*” (Szűcs 1984. 30–31.). E gondolat gyökerei Bibóra vezethetők vissza, aki hangsúlyozza a magyar, cseh és lengyel állam történetiségének szerepét a modern nacionalizmusok kialakulásában. Ám Magyarország esetében (és nem csupán) rámutat az államnemzeti koncepció érvényesülésének problematikus jellegére. „Adva volt egy történelmi államkeret, amely azonban nem volt teljes egészében magyar nyelvű, hanem több nemzetiség osztozott rajta. Ezek a nemzetiségek két csoportra oszlottak: az *északi területek* nemzetiségei a történelmi magyar állam egész történelmi sorsát végigcsinálták [...]. A Magyarország *déli részén* levő nemzetiségek körében viszont a hosszú török uralom alatt a magyar állam jelentősége megcsökkent, védelmüket és felszabadulásukat

nem a magyar államtól, hanem az azt magában feloldó Habsburg-birodalomtól várták és kapták. [...] A magyar demokratikus és nemzeti mozgalom hívei úgy képzelték, hogy a demokratikus szabadság egyben a nemzeti egységet is létre fogja hozni a történelmi Magyarország keretén belül. Ez a remény illúzióknak bizonyult, mert 1848-ban, midőn a magyar nemzet nagy lendülettel nekivágott [...], hogy függetlenítse magát a Habsburgoktól, szembe találta magát országának másnyelvű nemzetiségeivel, mindenekelőtt a horvátokkal, szerbekkel és románokkal [azaz a »déliekkel«, megj. tölem VV.], melyeknek elszakadási törekvéseit nem volt hajlandó elismerni”. (Bibó 1997. 23–24)

Számunkra különösen fontos problémát jelent a magyar nemzetépítési stratégiának a román nemzeti törekvésekkel való szembekerülése. Ennek a szembenállásnak a feloldási kísérleteiről és a román nemzeteszmére gyakorolt hatásának részleteiről Borsi-Kálmán Béla (1995) műveiben olvashatunk.

Ilyen körülmények között Szűcs szerint a nemesség által megfogalmazott nemzeti ideológia az 1867-es kiegyezéssel „közjogi nacionalizmusban” folytatódott. A középkori magyar állam valamiféle „államnemzetként” került át ebbe az ideológiába. Ám amíg nyugaton, például Angliában az írek kivételével (akik mára nagyjából külön államban is élnek) beolvasztották az egykori „nemzetiségeket” (etnikumokat), addig szerinte Magyarországon ez még akkor sem következett volna be, ha a középkori magyar állam létezett volna folyamatosan 1526 után. A magyar államnemzet koncepciójának nem voltak valós esélyei a politikai realitásban. A területi integritást – Szűcs szerint – „nem lehetett mással indokolni, mint »történetietlen történeti« érvekkel: az »ósi alkotmány« és alkotmányos szellem, 1222-i Aranybulla, a középkori organikus államszemlélet »modernizált kiadása«, a középkori Szent Korona-szimbolika szervesen kombinációja modern államjogi elvekkel és így tovább. A koncepció kevésbé teoretikus, inkább érzelmileg színezett vetülete a még teljesen ki nem irtott hun-tudattól Beöthy Zsolt volgai lovasán át Thaly Kálmán nemesi-kuruc romantikájáig húzódott.” A kuruc szabadságharcot még nem lehet nemzeti indíttatásúnak tekinteni, amint azt a korabeli ideológia hirdette (Szűcs 1984. 32–33).

Szűcs szerint a magyar „kultúrnemzet” magvát a 18. század végétől az Adyig húzódó irodalmi és zenei kultúra műveiben leljük meg, ha teoretikusan jóval kevésbé kidolgozott formában is. Ebben a koncepcióban a nemzet: magyar nyelvűek közössége, amelynek érvrendszerében a történelem ugyancsak fontos szerepet kap, érthető módon, ám politikai irányzattá az első világháborúig még nem fejlődött.

Az első világháború után a magyar nemzeteszme válságba került. „Eredeti formájában nem volt tartható a régi »államnemzet« koncepciója, de nem valósulhatott meg a »nyelv- és kultúrnemzet« sem, mert a magyarul beszélők tömege rekedt a politikai határokon kívül.” Mégis, a két nemzetkoncepció mindkét formája fennmaradt, de az előzőkhöz képest méginkább eltorzult a revizionizmus gondolatával. Emellett megjelent egy harmadik irányzat, a „faji gondolatba torkolló zavaros és ködös mítoszok most kaptak polgárjogot. Mindhárom a maga »nemzeti elvének« továbbmélyített historizálása kísérte” (Szűcs 1984. 34–35). Amíg a konzervatív magyar nacionalizmus a Szent István-i nemzeteszmeben fogalmazódott meg a legpregnansabban, mely Szűcs szerint a régi államnemzet koncepciójának mintegy virtuális szférában való újragondolása, a kultúrnemzet koncepciója a „mélymagyarság” teóriájában torzult el. A turanizmus és társai pedig az őstörténet egy átértelmezett változatából eredeztették magukat (Szűcs 1984. 34–35).

A második világháború utáni kommunista hatalomátvétel következtében a nemzeti eszmét a kommunista mozgalommal és a történelmi materializmussal kölcsönös viszonyrendszerben próbálták megfogalmazni. Bár elvileg tiszta lappal indulhattak volna, mégis – Szűcs szerint – 1949–50 táján mintha bezáródott volna a könyv. A marxista történetírás a korábbi „történetpolitikai” mítoszokkal való küzdelemben született meg, úgy hogy nem sikerült minden vonatkozásban függetlenedni a korábbi történetírás kérdésselvetéseitől: a meghatározott historiográfiai örökség és jellegzetes típusú szemléleti keretek által meghatározva bontakozott ki az új nemzeti történelemszemlélet (Szűcs 1984. 42–45.).

Bár Szűcs megállapításaival lényegében nehéz érdemben vitatkozni, nem lehet nem észrevenni, hogy helyenként talán túl nagy hitellel utal a marxista történetírás esélyeire, feladataira (ám lehet, hogy ez csupán a korabeli cenzúra megtévesztését szolgálta). Ha megvizsgáljuk a fontosabb történelmi írásokat, tankönyveket az 50-es, 60-as évekből, ahol a nemzeti eszmére és történelemre vonatkozó új narratívák olvashatók, látható, hogy a modern magyar történelemben soha nem tapasztalt módon, a nemzeti retorika visszafogottá vált, és törekvések történtek a szomszéd, „rivális” történelmekről való eltérő értelmezések minimalizálására (mint ahogy azok esetében is ez történt). Ezt a váltást azonban utólag kényszerként értelmezték, mint ahogy részben, egyes vonatkozásokban az is volt, és annál hevesebben próbálták meg az ideológiai kényszer viszonylagos lazulásával a 60-as évek végétől a történészek rehabilitálni, visszaállítani a magyar történetírás és nemzeteszme más megnyilvánulási formáinak 1948 előtti „vívmányait”. Ez a folyamat sokáig elhúzódott, különösen az Erdélyre vonatkozó narratívákat illetően. A rehabilitáció a nyolcvanas években teljesedett ki, amikor Köpeczi Béla főszerkesztésében megjelent a háromkötetes *Erdély története*, illetve annak egykötetes változata. Ebben a (nemzeti) ideológiai szempontból meghatározó fejezeteket és részeket olyanok írják, akik pályafutásukat a 40-es években kezdték, és a szakmában elismertek (Makkai László, Bóna István), vagy, akik ugyan nem lettek szerzők (Kniezsa István, Jakó Zsigmond), de az eredményeiket szervesen beépítették; más szerzők pedig az általuk jelzett történetírói hagyományokon felnevelkedett, a rendszert közvetlenül nem kiszolgáló, esetenként erdélyi származású fiatalabb történészek közül kerültek ki. A mű számos pontján érződik a nemzetiideológia-alakító funkció, például a hiányzó történeti demográfiai kutatásokat néhány esetben helyettesítik egy-egy ideológiai jellegű összefoglalással, vagy például Dávid Zoltán Acsádi 1720–21-re vonatkozó értékelését nem veszik figyelembe, így becslésekre hagyatkozva fogalmaznak meg állításokat az etnikai arányokról a korabeli Erdélyben (lásd: Veres 2002b, valamint Makkai –Szász 1986. 976–977.). Mindezt azért fontos kiemelni, mert az *Erdély története* köteteinek és összefoglaló kötetének utóéletét értelmezhetjük úgy is, mint a román nemzeteszmenek propagálására való reakciót, és ezáltal Erdély történetének „triumfalista”, Ceaușescu korszak „hivatalos” történetírói által való eltorzításának ellenhatását. Romániában a nyolcvanas években, az akkor aktuális román történetnézet nemzetközi terjesztését

célzó intenzív propaganda és egy elfogult, magyarellenes nemzeti ideológia volt uralkodó, és ez feltehetően ellentétezőként hatott a narratívák megfogalmazására az *Erdély történetében*. Még 1995-ben is, a Bóna Istvánnal és Vékony Gáborral folytatott kötetlen beszélgetés során, a szerzők mindegyre visszatértek arra, hogy mi történt Romániában az 1980-as években, hogyan titkoltak vagy ferdítettek el előlük forrásokat, eredményeket, megerősítve abban a hitben, hogy legalábbis egyes részek megírásában, az *Erdély történetében* az előbb említett nemzeti ideológiai „ellenhatás” érvényesült. Mindenesetre az 1986-os kiadású *Erdély története* máig az erdélyi magyar értelmiség, de még a szakmabeliek számára is némiképp egyfajta „kánon”-ként szolgál.

Az erdélyi magyarok sajátos nemzeti kisebbségi ideológiai diskurzusai

Az első világháborút követő események, az 1918. december elsejei gyulafehérvári román nemzeti gyűlés és az 1920-as évi trianoni döntés eredményeként az erdélyi és az Alföld keleti szélén élő magyarság kisebbségi helyzetbe került. Amíg a partiumi magyarok a szűk értelemben vett Magyarországon a 18. század elejétől (és természetesen a mohácsi vész előtt) egységben éltek az anyaországgal, addig az erdélyi magyarok sok évszázad után 1867-ben kerültek egységes államba, közös közigazgatás alá a többi magyarokkal (leszámítva az 1848–49-es forradalmi korszakot). A magyar nemzetállami eszmét, de kultúrnemzeti változatát is osztják a dualizmus idején az erdélyi magyarok, amelynek fontos eleme volt a nemzet egységes jellege. Az új helyzet 1920-tól a kultúrnemzeti változatot részesítette előnyben, hiszen a történelmi államkeretek összeomlottak, de még sokáig élt a reménység, különösen a nemesi származású rétegek körében, a Nagy-Magyarország visszaállítására. Az értelmiség és a kispolgárság jelentős része azonban a kultúrnemzeti elemek újrastrukturálásával lefektette egy új, kisebbségi ideológia alapjait, amelyet transzszilvanizmusnak neveztek el. A mozgalom 1921-ben megfogalmazta a *Kiáltó szó* című röpiratot, amely csíráiban tartalmazta az új magyar nemzeti kisebbségi ideológia elemeit. Kimondja, hogy „mi magyar fajú, magyar hitű, és magyar nyelvű polgárai Romániának, nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárságot fog nyerni” (Mikó 1941. 19–20.). A megfogalmazók

Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád. A röpirat alapján az új ideológia fő elemei a következők:

– Bár akaratuk ellenére, az erdélyi és királyhágómelléki magyarok Románia polgáraivá váltak, ezt elfogadják. Akik nem tudják elfogadni, azok nem közējük valók, menjenek Magyarországra („aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza [...] az ne is kívánkozzék közénk vissza” – Mikó 1941. 20.)

– A magyar közösség, amely így Romániához került, az eredet, vallás és az anyanyelv által határolódik el a többiektől. Bár nem egyértelmű, de könnyen értelmezhető úgy, hogy mind a magyar anyanyelvű zsidók, mind pedig a görög vallású, magyar anyanyelvű népesség kimarad ebből a közösségi meghatározásból.

Megjegyzés [G4]: Ugyanaz, mint előbb.

– Politikailag önálló közösségként határozzák meg magukat, és nemzeti autonómiát követelnek, tehát külön autonóm közösségként tagozódnának be az új államkeretbe.

– Aktív politikai tevékenységet hirdet meg a román politikai struktúrák irányában, tudatosítva, hogy a közösség „nemzeti létét” békés politikai harcok árán lehet magvalósítani.

– Az új államkeretben a nemzeti kultúra műveléséből semmit sem kívánnak feladni, ám ennek háborítatlan biztosítása esetében felajánlják a lojalitásukat a román állam iránt.

Bár az új ideológiát nem vállalta fel mindenki, Mikó leírása alapján, számos vitát kavart a Magyar Szövetségen belül is a 20-as években. Különösen az ittmaradt régi magyar vezető tisztviselők és az arisztokrácia egy része „a magyarság sérelmeinek orvoslása érdekében a külföldi közvéleményt igyekeztek megnyerni [...] s az »őrlő szű« szerepét akarták betölteni az idegen fában” (Mikó 1941. 21). Ez a viszonyulásmód a magja a korábbi „nemzetállami” eszme kisebbségi helyzetben való túlélésének. Ezen ideológia tekinthető a revizionizmus felvállalójának a két világháború között. Bárdi Nándor a korabeli sajtó, diplomáciai és más háttéranyagok alapján megkülönböztet egy konzervatív és egy baloldali irányzatot az Országos Magyar Párton belül. A konzervatívok, mint írja, az 1918 előtti történelmi Erdély politikai elitjéből kerültek ki és szellemi vezetőjük Grandpierre Emil volt. A baloldaliakat felosztották a „magyar radikálisok” körére és a „pacifista, humanitárius és internacionalista gondolkodású” magyar zsidók,

magyarországi emigráns újságírók csoportjára. A konzervatívok domináns pozícióban voltak, így ők fogalmazták meg a magyarság domináns kisebbségi nemzeti ideológiáját, amelyet a konzervatív történeti, nemzeti, sérelmi retorika jellemezett: „A Magyar Párt abból indult ki, hogy a kisebbségi kérdés Romániában megoldhatatlan, s ezért a magyarságnak hol aktív, hol passzív ellenállással ki kell tartania, amíg a megoldás kívülről megérkezik. A régi politikai elit úgy gondolta, hogy a területi integritás elvesztése után a magyarság társadalmi és kulturális integritását kell megőrizni. Ennek érdekében az értékeket és az erdélyi társadalmi viszonyokat konzerválva ki kell várni a nemzetközi viszonyok megváltozását, amíg a megoldás kívülről megérkezik” (Bárdi N. (1997).

Megjegyzés [G5]: Ez az idézet honnan való?

A „baloldali” vagy a „fiatalabb nemzedék” ideológiája arra épült, hogy a „romániai magyar társadalom belső megújulásra szorul, s ennek révén olyan erős saját intézményrendszert kell kiépíteni, amely megfelelő módon tud reagálni a többségi román társadalom nemzetépítési és modernizációs kihívásaira. Ez utóbbi szemlélet képviselői – nevezzük őket balszárnyaknak, aktivistáknak, reformistáknak, fiataloknak, transzszilvanistáknak – sorozatosan konfliktushelyzetbe kerültek az OMP-vel. Ezek a viták a román politikai élethez való viszonyra vonatkoztak (együttműködni, de kivel?), vagy a pártvezetés és a társadalom széles rétegeinek kapcsolatát hiányolták” (Bárdi 1997). Bárdi (és Lengyel Zsolt) nyomán a törésvonal nemzetpolitikai oldala úgy foglalható össze, mint a nemzetállami törekvések (magyar, román) és az önálló erdélyi regionális érdekek érvényesítésének kérdésére adható eltérő válaszok rendszere. A konzervatív csoport nemzeti kisebbségi ideológiája gyakorlatilag nem tudta meghatározni kisebbségként a magyarságot, csupán ideiglenes állapotnak tartotta az akkori viszonyokat és a revízióra várt. A baloldali „új nemzedék”, az akkori belső ellenzék viszont a transzszilvanizmust, a sok évszázados erdélyi etnikumközi együttélést próbálta megideologizálni, és így a kisebbségi helyzetet elfogadhatóvá téve konkrét társadalompolitikai stratégiák kidolgozását és megvalósítását tűzte célul.

Megjegyzés [G6]: Az Irodalomban 1998-as dátummal, melyik a jó?

A második bécsi döntés eredményeként úgy tűnt, hogy a revizionista nemzetállami eszme kisebbségi helyzetben is eredményes lehet, íme újra áll (még ha részlegesen is) a magyar

nemzetállam erdélyi tartóoszlopa is. Annál nagyobb volt a kiábrándulás, amikor a háború után Erdélyt teljességében újra visszaadták Romániának. Az új kommunista-sztálinista rendszerben a magyarság nyelvhasználati jogait biztosították, így a baloldali és kommunista magyar értelmiséget az új rendszer megnyerte magának, és kialakult a magyar kommunista bürokrácia és politikai elit is, amely a központi román hatalom iránt lojális volt, bár nemzeti kérdésekben időnként egyesek megpróbálták szembeszállni. Az új rendszerben megfogalmazódó magyar nemzeti kisebbségi ideológia szorosan kötődött az akkori domináns román ideológiához, annak mintájára szerveződött. Alapja a „népek közötti barátság”, jelesen a román–magyar barátság, a szovjet világhatalom szárnyai alatt. A történeti diskurzusból előtérbe kerülnek az erdélyi parasztlázadások vezérei, akik közt magyarok is voltak, így ezek a magyar nemzetiségi diskurzusból is beépíthetők voltak (Budai Nagy Antal, Dózsa, Varga Katalin). Ugyanígy nemzeti hősként léptek elő a kor magyar nyelvű/származású kommunista vezérei: Pauker Anna, Luka László, valamint a két világháború közötti illegális kommunisták. A sztálinista korszakot követően, az 1970-es évektől, párhuzamosan a román nemzeti-kommunista ideológia kialakulásával a romániai magyarságnak nem voltak olyan fórumai, amelyek megfogalmazhatták volna egy, az erdélyi magyarság legnagyobb részéhez eljutó ideológiát. A vezető pozícióban megmaradt magyarok egyre erősebb politikai ideológiai kontroll alá kerültek, és ha a magyar nemzetiség oktatási és kulturális intézményeivel szemben folytatott elszorvasztó és ellehetlenítő politika ellen felemelték szavukat, még ha nem nyilvánosan is, az állásukat veszélyeztették. Az irodalom és a publicisztika területén volt bizonyos korlátozott mozgáster a magyar értelmiségnek arra, hogy megfogalmazzon gondolatokat, véleményeket a nemzeti kérdésekre vonatkozóan, ám a cenzúra miatt ez igen ellenőrzött volt. Lőrincz József szerint kétértelmű (ambivalens) diskurzus volt használatos a magyar nyelvű közsférában, amely korlátozott lehetőséget adott a „nemzeti” diskurzus egyes elemeinek konzerválására és újratermelésére. A leggyakrabban használt „fogás” olyan kulcsszavak és szimbólumok használata, amellyel analógiás alapon az olvasóban bizonyos gondolatokat lehetett ébreszteni, és a szövegnek más értelmet is lehetett adni, mint amit a cenzúra kiolvasott belőle. Ezt a „kettős beszédet” Lőrincz Kányádi költészete, az *Ellenpontok* szamizdat kiadvány és Baász Imre képzőművész műveinek elemzése alapján szemlélteti (Lőrincz 1999. 15–21).

Míg a magyar nemzeti eszme megnyilvánulási lehetősége igen korlátozott volt Romániában, szerepet kapott egy másik elv. A Gergely András fogalmazta meg, hogy „a védekező, kisebbségbe szorult etnikai [és nemzeti, V.V. megj.] identitás [...] sugárzó hatása gyorsítja a polarizálódást, az etnikai csoport körüli rokonszenvek és ellenszenvek kialakulását” (A. Gergely 1996. 52). Ennek megfelelően a romániai magyarság körében egyre inkább felerősödött egy általános bizalmatlanság a román állam intézményeivel és általában a románsággal szemben. Bár ezt akkor nem volt lehetőség mérni, az 1990-es évek elején megfigyelt bizalmatlanság és ellenszenv, előítéletesség jól kimutatható volt, és ezek az attitűdök javarészt 1989-ig alakultak ki, ám gyakran utána bontakozhattak ki, természetesen léteztek ezek már a Ceaușescu-korszak előtt is. Egy 1993-as IMAS felmérés szerint a történelmi emlékezetben a román–magyar kapcsolatokat 1945 és 1971 közötti korszakban az erdélyi magyar érvényesen válaszolók 14 százaléka, 1971–1989 közötti korszakban pedig 36 százaléka tartotta rossznak, utána ez az arány 61 százalékra emelkedett, mert a kialakult feszültségek, a felerősödött előítéletek a diktatúra megszűntével manifesztálódtak (lásd: Galat–Kivu 1994. 47–50).

Az 1989-es változást követően a romániai magyarság elitje számára lehetőség nyílt a szabad önszerveződésre, így a megalakult politikai érdekképviselő, az RMDSZ, valamint a létrehozott tradicionális kulturális egyesületek, az EMKE és az EME lehettek az új kisebbségi nemzeti ideológiának a megfogalmazói és hordozói. Az 1990-évek elején, úgy 1992-ig viszonylag egységes diskurzusról beszélhetünk, legalább is abban az olvasatban, ahogy az eljuthatott a nagyközönséghez. Az új ideológia lényege egy sajátos „nemzetépítési stratégia”, ebben egyetértek Kántor Zoltánnal, aki a M. Hroch-féle nemzetváltási kritériumok alapján ezt elemzi a romániai magyarok körében (Kántor 2000).

Az új ideológia alapelemei az RMDSZ első dokumentumaiból olvashatók ki. Az 1992-ben megfogalmazott kolozsvári nyilatkozat az RMDSZ nemzeti „radikális”⁵ csoportjának

⁵ Az RMDSZ politikai irányvonalainak és csoportosulásainak megnevezésére a román sajtó használta először a „mérésékelt” és „radikális” címkéket. Talán a tudományos nyelvbe nem szerencsés átvenni, ám nekünk itt nem célunk e csoportok jellemző fedőnévének megtalálása, ezért idézőjelesen továbbra is használni fogjuk, anélkül, hogy a címkék jelentésének valamilyen jelentőséget tulajdonítanánk.

első látványosabb sikere a „mérsékelt” többséggel szemben. A nyilatkozat kimondja a romániai magyarok belső önrendelkezési óhaját, amelynek lényege, hogy saját sorsát a román állam keretei között, de autonóm módon kívánja irányítani. Az RMDSZ 1995-ben elfogadott programja olyan állapotot tükröz, amikor az RMDSZ két fő tábora, valamint a kisebb súlyt képviselő, de markánsan megjelenő liberálisok még alapelvekben egyetértenek, tehát a nemzeti kisebbségi diskurzus alapelvei egységesek. Az ideológia alapvonalainak felvázolása során figyelembe vesszük G. Andreescu és Renate Weber által készített elemzést is az RMDSZ-programról.

Az RMDSZ által megfogalmazott magyar nemzeti kisebbségi ideológiának az alapelemei a következők:

- Öndefiníció, a csoport „státusa”: nemzeti kisebbség vagy autonóm közösség? A saját csoport közjogi definíciója megosztotta a táborokat, végül a közösség fogalma került be a programba, de néha használják a számbelileg értendő „nemzeti kisebbség” terminust is. A „nemzeti radikális” tábor törekvése volt a magyarságot társnemzetként meghatározni, de ezen álláspontjával alul maradt.
- A nemzeti hovatartozás kérdése: A program világosan kimondja, hogy „nyelvi, etnikai identitástudata, kultúrája és tradíciói alapján a romániai magyar közösség a magyar nemzet szerves részét képezi”. A szövegezésből az is kiderül, hogy a nemzetkonceptió tisztán kultúrnemzeti, hogy a román nemzetnek ebben az értelemben a romániai magyarság nem része.
- Az állami hovatartozás értelmében a hazai magyarság a román nemzettel egy államban él, és ezt elfogadva kollektíve, „őshonos közösségként” kívánja a pozícióját kiharcolni a többségi nemzettel szemben. Ugyanakkor kinyilvánítják azt is, hogy államalkotó tényezőnek tekintik magukat, amit a román nemzetkonceptió alkotmányban is rögzített formában nem ismer el. G. Andreescu–R. Weber (1996: 9.) szerint a programban megjelenő „nemzeti kisebbség” meghatározás megegyezik az ET Parlamenti közgyűlésének meghatározásával.
- Politikai aktivitás: minden szinten és határozottan kinyilvánítják a képviseleti igényüket a román állam intézményrendszerében, központi, megyei és helyi szinten egyaránt.

– Intézményes önállóság: „A romániai magyarság a nemzeti identitásának háborítatlan megőrzése érdekében önálló művelődési, oktatási és köztájékoztatási (média-) intézményrendszer fenntartására tart igényt.” Ezt kiegészítendő, a sajátos kisebbségi kultúra autonóm kiépítésének terepe az önszerveződő civil szféra. Az intézményes önállóságának kiteljesedését szimbolikusan az önálló, állami, magyar nyelvű (Bolyai) Tudományegyetem létrehozása jeleníti meg. Ezért vált e probléma annyira fontossá, és nem helyettesítheti ezt a teljesen magyar nyelven folyó, de autonóm szervezési kompetenciával nem rendelkező képzés sem a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen.

– Autonómia: A Program kinyilvánítja a háromszintű autonómia elvét: a személyi elvű, helyi önkormányzati és a területi autonómiák megvalósítását. Az igény legitimálásában elsősorban a nemzetközi megállapodásokra, az EBESZ és az ET ajánlásaira, másrészt pedig az 1918-as román Nemzetgyűlés szándéknyilatkozatára, amely „teljes nemzeti szabadságot” ígér az együtt élő erdélyi nem román népeknek. Ezt az elvet később túlnyomóan az RMDSZ-ben kisebbségben levő „nemzeti radikálisok” (Reform Tömörülés EMK, Tőkés László és köre) fejtik ki. Az ún. mérsékeltek és a szabadelvűek, bár a programban elfogadták, de nem építik be az autonómiát a nemzeti témákban kifejtett diskurzusok során. Az utóbbi években egyre inkább eltávolodik a két fő tábor nemzeti retorikája egymástól. A mérsékeltek dominálta fővezetés ugyanis 1997–2000-ben koalíciós együttműködésben vett rész a román középjobb pártokkal, ezáltal diskurzusa a nemzeti kérdésekben „kifinomultabb”, szalonképesebb és európaibb lett, mint az azelőtt jellemző közös diskurzusban megfigyelhettük.

– A magyar nyelvhasználat törvényesítése, mint törekvés az 1950-es években Romániában létező intézményesült nyelvhasználati állapotot tekinti modellnek, annak visszaállítását tartja követendő célnak, még ha ez nem is így fogalmazódik meg. E célkitűzés már 1990-től megjelenik az RMDSZ dokumentumaiban. E törekvés radikálisabb változata a magyar nyelv második hivatalos nyelvként való elismertetése Romániában ugyancsak már 1990 óta létező igény volt az RMDSZ-berkekben. Nem tudok egyetérteni Alina Mungiu-Pippidivel abban, hogy e törekvés Glatz Ferencnek a Magyarország határán kívüli kisebbségi magyarokkal szembeni „viselkedéskódexéből” származna (Mungiu-Pippidi 1999. 52), hiszen a nyelvhasználat kérdése sokkal mélyebben gyökerezik az erdélyi közgondolkodásban.

Egy „kívülről” érkező, diskurzusok megfogalmazására alkalmas nemzeti téma: a státustörvény, ahogyan eredeti változatában elfogadták. Az 1998-ban Magyarországon hatalomra került jobboldali koalíció erősen mediatizálta a magyar kultúrnemzet ideológiai megjelenítését, a mindennapi magyar valóság részévé próbálta tenni a határon túli magyarok politikai kérdéseit. A határon túli magyarokról szóló, ún. státustörvény elfogadásával a hazai radikálisok teljesen azonosultak, de a törvény ambivalens EU-s megítélése következtében az addigi magyar álláspontok európai példákkal és ajánlásokkal történő legitimációja nem működött. Így a kultúrnemzeti ideológia ezen fura törvényes konkretizálódása, valamint a jogosultak körének etnikai alapon való meghatározása olyan nemzeti ideológiai vitákat elevenít fel, amely visszalépést jelent a romániai magyarság kisebbségi nemzeti ideológiai önmeghatározásában. Szilágyi N. Sándor közismert értelmiségi az *Élet és Irodalomban* (Szilágyi N. 2001), majd a kolozsvári *Szabadságban* is megjelent írásában megfogalmazott egy markáns értelmiségi álláspontot, és kifejtette, hogy miben nem ért egyet a törvénnyel, illetve mit tart felháborítósnak. Nyilván a felháborodás a törvény azon szimbolikus funkcióival szemben fogalmazódott meg, amelyek a magyar kisebbségit eddig a nyelvismeret, az önmeghatározás alapján jogosította fel bizonyos kedvezmények igénybevételére, ezután a törvény ezt csupán az igazolvánnyal rendelkezőkre korlátozta. A törvény ezen törekvése szorosán vett funkcionális értelemben elfogadható lenne: technikai értelemben a posztmodern embernek számos igazolványa lehet, amely különböző intézményekhez, közigazgatási entitásokhoz való tartozását, és az azzal járó jogosítványokat szavatolja. Ám ebben az esetben, ha valaki elvi okokból elutasítja a „magyar igazolvány” kiváltását, akkor ezáltal kizárható minden, a határon túli magyar kultúra, oktatás és tudomány számára szánt támogatásból, tehát a teljes kultúrnemzeti felépítményből. A státustörvény tehát a kultúrnemzeti állapot pontosan meg nem vont határait kívánja törvény által „pontossá” tenni, ám ez éppen a fogalom lényegéből adódóan nem tehető meg konfliktusok nélkül, és az eredmény mindig azt jelenti, hogy bizonyos csoportok kinnrekednek a „kultúrnemzet” határain, míg felmerül a gyanúja annak, hogy „illetéktelenek” (pl. cigányok) „betolakodnak” az újonnan megvont határok közé. A vita részben lezárulhatott volna, hiszen a 2003 tavaszán módosított törvény már a szülőföldön

igénybe vehető kedvezményeket nem köti a magyar igazolvány kiváltásához, a Magyarországon igénybe vehető ösztöndíjak esetében pedig ugyancsak nem kötelező az igazolvány birtoklása, meghagyva a kultúrnemzeti határok „puha”, önbevalláson alapuló jellegét. A törvény körüli belmagyar viták azonban máshová helyezték át a vita hangsúlyát.

Míndezen kívül azt is el kell mondani – ahogyan erre Halász Iván és Majtényi Balázs rámutatott –, hogy a magyar státustörvény [eredeti formájában] nem az egyetlen ilyen „kultúrnemzeti” törvény a régióban. A szlovákoknak, szlovéneknek hasonló törvényük van, és a románoknak, bár nem egyénekre vonatkozik, de külföldi román közösségek támogatására vonatkozóan ugyanazon elv áll mögötte, mint a többi esetében. A szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a magyar státustörvény nemigen tér el a régióban elfogadott jogi szabályozásoktól, ám vannak olyan hiányosságai, amelyek főleg a normaszöveg minőségében keresendők. A törvény módosítását ők is szükségesnek látják, de a teljes eltörlését, mivel elvárásokat, jogosultságokat teremtett, nem látják ésszerűnek (Halász–Majtényi 2002. 407).

Történeti demográfiai tematizációk az erdélyi magyarok körében 2000-ben

A nemzeti tematizációk komplex köréből egyetlen fejezetet választottunk ki, a demográfiai típusú tematizációkat, tehát a közösség számára és arányára vonatkozó kérdéseket, amelyek a romániai magyarok sajátos kisebbségi helyzetében igen gyakran felvetődnek, és ezeket fogjuk részletesen elemezni. Megfigyeléseim szerint ez olyan kérdéskör, amely igen jelentős szerepet játszik a magyar nemzeti kisebbségi identitás alakításában, a nemzeti közösségről szóló beszédmódban.

Az alábbiakban olvasható adatok a 2000-es vizsgálatból származnak. A továbbiakban célul tűztük ki a romániai magyarok demográfiai típusú tematizációinak vizsgálatát, valamint ellenőrizzük, hogy mennyire konfirmálódik e tudás társadalmilag hierarchikus elrendeződése. Csupán a sajátosan erdélyi magyar tematizációk vizsgálatára fektettük a

hangsúlyt, ami a magyarok, illetve a székelyek Erdélyben való megjelenésével, számbeli súlyával kapcsolatban megfogalmazódnak. Felmerül a kérdés, hogy miért nem vizsgáltuk meg ezeket a kérdéseket a románok körében is. Ennek a fő oka, hogy nem áll módunkban a történelmi tudat komplex elemzése az erdélyiek körében, hanem csupán a kisebbségben élők esetén disszonáns módon érvényesülő, egymástól eltérő ideológiai információk társadalmi tükröződését vizsgáltuk meg. A többségi románok esetében ezek a kérdések már egyféleképpen, a román nemzeti ideológiából származva tükröződnek, ezért a történelmi nézetek szimpla konfirmatív megjelenítésének nem láttuk értelmét.

Mikor jöttek a magyarok Erdélybe? Hát a székelyek?

Az első kérdéskör arra vonatkozott, hogy mikortól élnek Erdélyben a magyarok, illetve a mai területükön (Székelyföldön) a székelyek. A magyarok Erdélyben való megjelenésének időpontja nem annyira egyértelmű Romániában, mint ez Magyarországon látszik. Először is a mai erdélyi magyarság legnagyobb része nem tanult erről a magyar történelemszemlélet szemüvegén keresztül (nem tanulta a magyarok történetét iskolai keretek között), az informális, illetve családi keretek között pedig a legkülönbözőbb források alapján formálták az erre vonatkozó nézeteket. Másrészt a román történelmi diskurzuson alapuló iskolai történelmi tudásanyag nem a honfoglaláshoz, hanem inkább a magyar állam Erdélyben való megjelenéséhez és kiépítésének folyamatához köti a magyarság megjelenését Erdélyben.

1. táblázat. Mikortól élnek Erdélyben a...?(N = 925)

Periódus	Magyarok (%)	Székelyek (%)
200–890	3,7	8,7
895–998	17,6	9,6
1000–1100	26,3	14,4
1101–1299		4,9
1300–1966	4,4	11,1
Nem tudja, nem válaszol	48,0	51,4

Összesen	100,0	100,0
----------	-------	-------

Megjegyzés [G7]: Ez 100,1

A fenti válaszok (vö. 1. táblázat) alapján megfigyelhetjük, hogy a megkérdezettek mintegy fele nem tud vagy nem hajlandó a kérdésre válaszolni. Azok pedig, akik érdemben válaszoltak, eléggé heterogén válaszokat adtak. A megkérdezettek közel négy százaléka a honfoglalás előtti időpontra teszi a magyarság erdélyi megjelenését. További elemzésekkel megvizsgáltuk, hogy milyen társadalmi csoportokhoz tartozók válaszolták ezt. Az ugyanis a kérdés, hogy mennyire a tudatlanság, pontatlanság, és mennyire a kettős honfoglalás vagy a hun–magyar rokonság áll a válaszok mögött. Az erdélyi magyar válaszadók 17,6 százaléka gondolja csupán, hogy a magyarság a honfoglaláskor vagy az azt követő 10. században telepedett le, és azóta él Erdélyben. Ez az arány igen alacsony, tekintve, hogy a magyar történeti tudat domináns eszméjének tekinthető. Az érvényes válaszok mintegy fele, az összes válaszok jó egynegyede a magyarok megjelenését 1000 és 1300 közé, a magyar államrendszer erdélyi kiépítésének idejére teszi, különösen a korszak elejére. E vélemény mögött a román történelemoktatás társadalmi hatásait érhetjük tetten, természetesen összekapcsolva máshonnan szerzett, többnyire felületes ismeretekkel. Az ennél későbbre tehető, mintegy négy százalékot kitevő válaszokban feltehetően elsősorban a tájékozatlanságot kereshetjük, más alapját nem látom.

A székelyek mai területükön való megjelenésének idejét az előbbiekhöz képest jóval többben, a megkérdezettek majdnem egytizede (8,7 százalék) teszi a honfoglalás éve, 895 előttire, amit már nem lehet zömében a tudatlanságnak tulajdonítani, hanem éppen a székelyek hun vagy avar eredetének hitén alapul, és ezáltal a magyar honfoglalást megelőző erdélyi megjelenésüket tükrözi. A domináns magyar, és az azzal megegyező román „hivatalos” álláspontnak megfelelő válaszok – miszerint a székelyek a 12–13. században telepedtek a mai kelet-erdélybeli helyükre – aránya csupán 4,9 százalék. A 11. században való megjelenésüket hiszik a legtöbben, 14,4 százalékuk, amit, ha a Köpeczi Béla szerkesztette *Erdély történetének* 1. kötetét vesszük alapul, csupán a székelyeknek Erdélyben, a későbbi Királyföldön (Szászföldön) való megjelenése dokumentál, a kelet-erdélyi megtelepedést későbbre teszi. További egytizedük a honfoglalás idejére, 11

százalékuk pedig 1300 utánra teszi a székelyek mai helyükön való megjelenését. Ezek a válaszok azt mutatják, hogy a tematizációk „hivatalos” verziói nem vagy nehezen erősödnek meg akkor, ha az alternatív variánsok a közösség „ősibb” jellegét tudják alátámasztani.

Hogyan strukturálódnak ezek a válaszok a társadalmi téren?

Ha egy hétértékű foglalkozási rétegződési skála segítségével vizsgáljuk meg ezeket az összefüggéseket, akkor megfigyelhetjük egyrészt, hogy az értelmiségiek jóval nagyobb arányban válaszoltak, mint az alacsonyabb státusú rétegekhez tartozók, másrészt pedig jóval nagyobb arányban jelöltek meg korábbi időszakot a magyarok erdélyi megtelepedésére, beleértve a honfoglalás előtti is, mint a munkások vagy a gazdálkodók. Ám könnyen rá lehet jönni, hogy a vélemények mögött az iskolázottsági szintek közötti különbségek a meghatározók. Ezért részletes elemzés tárgyává tettük a különböző iskolázottsági szinttel rendelkezők válaszait. A Khi-négyzet próbával mérhető összefüggés igen erősnek mutatkozik az iskolázottsági szint és a magyarok, illetve a székelyek megtelepedésének időpontjára adott válaszok között. Először is az egyetemet végzettek közel háromnegyede, míg a 10 osztállyal vagy kevesebbrel rendelkezők mindössze 37 százaléka tudott vagy akart válaszolni. Ez a nagy eltérés igazolja, hogy a tematizációk a nemzeti identitás tudatos és ideologikus szintjein jelennek meg markánsan, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők természetes nemzeti identitásszintje ezeket nem, vagy csak foszlányosan tartalmazza. Éppen ezért a továbbiakban csupán a középiskolát vagy egyetemet végzettek válaszait tárgyaljuk. A középfokú végzettségűek is erősen elkülönülnek a felsőfokú végzettségűektől, ami a nem válaszolók arányát illeti (45 szemben a 27 százalékkal), mégis az enyhe többsége ezeknek érvényes választ adott. A magyarok honfoglalás előtti megtelepedését Erdélyben a középiskolát végzettek 4,5, az egyetemet végzetteknek pedig 5,7 százaléka válaszolta. A honfoglalás kori, illetve 10. századi megtelepedést a középfokú végzettségűek 21, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 25 százaléka válaszolta, a legtöbben pedig az államalapítás utáni századokat jelölték meg, az egyetemet végzettek 38 százaléka mondta ezt, ám az érvényes válaszok arányán belül ez tekinthető a többségi válasznak mindkét

iskolázottsági szint esetében. Hangsúlyozandó, hogy a válaszolók legnagyobb része nem tanult az iskolában magyar történelmet, így a magyar történelemszemlélet szerepe csupán családi és informális kapcsolathálózati keretekben juthatott el a mai erdélyi magyar értelmiséghez, mint látható, eléggé korlátozott eredménnyel (vö. 2. táblázat).

2. táblázat. „Mikortól élnek magyarok Erdélyben?” (Válaszok iskolázottság szerint, százalékban)

Iskolázottság	200–890	895–998	1000–1250	1300–1948	Nem tudja, NV	Összesen
10 osztály kevesebb	vagy2,1	7,2	25,5	2,1	63,0	100,0
Szakiskola	1,6	18,3	27,8	7,1	45,2	100,0
Középiskola	4,5	21,4	23,9	4,7	45,5	100,0
Egyetem	5,7	25,2	35,8	5,7	27,6	100,0
Összesen	3,6	17,8	26,5	4,5	47,6	100,0

Megjegyzés [G8]: Ez csak 99,9. Korábban is összeadogattam a százalékokat, és volt olyan, hogy nem jött ki pontosan a száz. De ahol nem volt összesítve és kiírva a 100, ott nem tettem megjegyzést, mondván, hogy valahol a kerekítésből adódott az egy-egy tizedesnyi hiba.

A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező székelyek jó egytizede a Székelyföldön való megtelepedésük időpontját a honfoglalás előttre teszi. A történetileg megbízható szakkönyvek – például az 1986-ban megjelent *Erdély történetében* megfogalmazott, 1100 és 1300 közötti időpontot a középiskolát végzettek mindössze 5, de az egyetemet végzetteknek is alig több mint egytizede (11,6 százalék) jelölte meg a székelyek mai területükön való megtelepedésének időszakaként. A leggyakoribb válaszok az 1000 és 1100 közötti időpontot jelölik meg (ami a hivatkozott *Erdély történetében* a székelyek egy csoportjának Erdélyben, de nem a Székelyföldön, hanem a dél-erdélyi Királyföldön való megtelepedésének időpontja, Háromszékre ugyanis a 12–13. században telepítenek székelyeket). A válaszok arra utalnak, hogy a székelyek megtelepedésének korszakára vonatkozó tematizációkat nem a korszerű történelmi elméletek, hanem inkább a 19. századból származó eszméket megfogalmazó romantikus olvasmányok alakították (hun–magyar rokonság) az erdélyi magyarok nemzeti tudatát (vö. 3. táblázat).

3. táblázat. „Mikortól élnek a székelyek mai területükön?” (Válaszok iskolázottság szerint, százalékban)

	200–890	895–996	1000–1100	1115–1299	1300–1966	Nem tudja, NV	Összes
10 oszt. kevesebb	vagy5,5	5,1	13,4	1,4	7,8	66,8	100,0
Szakiskola	5,8	13,3	20,8	3,3	6,7	50,0	100,0
Középiskola	10,4	9,9	12,3	5,1	12,8	49,5	100,0
Egyetem	10,7	13,2	19,0	11,6	15,7	29,8	100,0

Megjegyzés [G9]: 99,9, és a legalsó sor is.

Összesen	8,6	9,6	14,7	4,8	11,1	51,1	100,0
----------	-----	-----	------	-----	------	------	-------

A válaszok eloszlását megvizsgáltuk területi bontásban is. Több regionális csoportosítást is használtunk, amely a megyék magyar lakosságának aránya alapján három csoportba sorolja az erdélyi megyéket. A megyei szinten többségben élők (Kovászna és Hargita) jóval nagyobb arányban adtak érvényes választ. Ugyancsak a tömbben élők jelölték meg a honfoglalás korát lényegesen nagyobb arányban, mint a szórványban élők. A szórványban élők 7,5 százaléka a magyarok megjelenését Erdélyben 1300 utánra tette, míg ennek aránya többségben élők körében 3 százalék alatt van. Az egyes megyékben kisebbségben, de nem szórványban élők (Maros, Kolozs, Szilágy, Bihar és Szatmár) válaszai a másik két régió „között” helyezkednek el, ám a válaszmegtagadók aránya itt a legnagyobb (52 százalék) (vö. 4. táblázat).

4. táblázat. „Mikortól élnek magyarok Erdélyben...?” Válaszok a magyarság megyei arányai szerint, százalékban, 2000

	Magyarok megyei aránya					Összesen
	200–890	895–998	1000–1250	1300–1948	Nem tudja, NV	
Megyei többség	4,8	20,1	32,6	2,9	39,6	100,0
Kisebbség	2,8	18,5	22,4	4,1	52,3	100,0
Szórvány	4,3	11,8	26,7	7,5	49,7	100,0
Összesen	3,7	17,6	26,3	4,4	48,0	100,0

Megjegyzés [G10]: Ez meg 100,1

A székelyek megtelepedésének kérdésére adott válaszok regionálisan alapvetően eltérők. A többsmagyarnak számító két székely megyében 16 százalék a honfoglalás előttire teszi a székelyek megtelepedését Székelyföldön, a többi megyében ez átlagban 5-6 százalék. A többi válaszok eléggé szóródnak, szórványban élők köréből a legtöbben a 11. századra teszik, míg a többi megyében élők meghatározóan (12 %) 1300 utánra teszik a megtelepedést (5. táblázat).

5. táblázat. Mikortól élnek a székelyek mai területükön...?” Válaszok a magyarok megyei aránya szerint, százalékban, 2000

	200–890	895–996	1000–1100	1115–1299	1300–1966	Nem tudja, NV	Összesen
	Megyei többség	16,2	11,4	18,4	2,9	8,1	43,0

Kisebbség	5,1	10,0	11,3	6,0	12,3	55,3	100,0
Szórvány	6,0	6,0	15,9	4,9	12,6	54,4	100,0
Összesen	8,7	9,6	14,4	4,9	11,1	51,4	100,0

Megjegyzés [G11]: Ez 99,8, alatta 100,1 az eredmény

A regionális elemzés megvilágította, hogy a tematizációk tekintetében jelentős különbségek vannak aszerint, hogy a válaszolók Székelyföldön, tömbben élnek, vagy azon kívül, megyei keretek között is kisebbségi helyzetben. Itt közrejátszhat egy sajátos székely identitástudat is, amely a saját csoport mai területén való megjelenését archaizálja, jóval korábbra teszi, mint az valójában történhetett.

Kik voltak többségben Erdélyben? Milyen periódusban?

Talán a legnagyobb súlyú történeti vonatkozású erdélyi nemzeti tematizáció, hogy kik voltak az „elsők”, illetve kik voltak többségben a legújabb időkig. A aspektust egy további kérdéssel próbáltuk részletezni, megkérdeztük azoktól, akik szerint a magyarok régebben többségben voltak, hogy mikor volt az, meg kellett jelölniük a kezdeti és a végső időpontot.

Arra a kérdésre, hogy régebben Erdélyben nagyobb arányban éltek-e magyarok, majdnem háromnegyedük igennel válaszolt, és ezek úgy gondolják, hogy volt olyan periódus, amikor a magyarok többségben éltek Erdélyben. A másik válaszalternatíva az volt, hogy Erdély mindig román többségű volt, ezt mindössze négy százalék válaszolta, végül mondhatták, hogy nem tudják, ezek aránya 21,7 százalék volt. Megfigyelhetjük, hogy ez a kérdés egy olyan tematizációra vonatkozik, amelyben viszonylagos konszenzus van. Iskolázottsági szintek vagy településtípusok szerint nincsenek is szignifikáns eltérések.

Egyetlen szignifikáns összefüggés a regionális eloszlás szerint figyelhető meg: a tömbben élők körében jóval nagyobb arányban vannak az érvényes választ adók, és így értelemszerűen azok is, akik a magyarok valamikori többségi helyzetének gondolatát osztják Erdélyben (6. táblázat).

6. táblázat. „Kik voltak többségben Erdélyben?” A magyarok megyei aránya szerint, százalékban

	Románok	Régebben a magyarok	Nem tudom	Összes
Helyi többség	2,0	82,3	15,7	100,0
Kisebbség	4,9	74,4	20,7	100,0
Szórvány	6,1	61,3	32,6	100,0
Összesen	4,3	74,0	21,7	100,0

A tematizáció konkrétan fogalmazódik meg azzal, hogy mikortól éltek többségben Erdélyben a magyarok. A kérdésre az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők nagy többsége nem tudott válaszolni, a középfokú végzettségűek több mint fele, az egyetemet végzetteknek is alig több mint fele válaszolt a kérdésre, aláhúzva ezáltal is a tematizálás rétegspecifikus jellegét. A válaszok, bár szóródnak, valójában kiolvasható belőlük, hogy szerintük a magyarok megtelepedésük óta többséget képeztek (800 és 1200 között, a pontos eloszlás értékeit lásd a 7.4.7. táblázatban). Ettől messze elmaradnak a későbbi időpontot megjelölő érvényes válaszok.

7. táblázat. „Mióta éltek többségben a magyarok Erdélyben?” Válaszok iskolázottsági szintek szerint, százalékban

Iskolázottság	800–1200	1300–1700	1800–1990	Nem tudja, NV	Összesen
10 oszt. vagy kevesebb	11,9	2,6	7,7	77,9	100,0
Szakiskola	15,1	3,2	10,3	71,4	100,0
Középiskola	25,6	4,5	9,6	60,3	100,0
Egyetem	39,0	7,3	5,7	48,0	100,0
Összesen	22,4	4,2	8,7	64,7	100,0

Megjegyzés [G12]: Ez 100,1

A válaszok valójában az egyetemet végzetteknél válnak jól körvonalazottá, megerősítve, hogy a magyarság múltjának ilyen típusú tematizációi számukra bírnak relevanciával.

Természetesen már a középfokú végzettségűek egynegyede megjelölte a korai korszakot kezdetként, de jól látható az eltérés a két szint között.

Hogy ez a periódus meddig tartott, a megkérdezettek fele tudott válaszolni, a felsőfokú végzettségűeknek pedig 63 százaléka. A válaszok a korszerű történetírásokhoz képest is meglepőek. A válaszolók relatív többsége 1930 és 1918 közé teszi azt az időpontot, amikor a magyarok kisebbségbe kerülnek, ez a felsőfokú végzettségűek esetében 27,6 százalék. A magyar történetírásban két fő elmélet van arra vonatkozóan, hogy a magyarok többségi helyzete meddig tartott. Az első a 17. századot jelöli meg, egyik megfogalmazója Makkai László, ezt az értelmiségiek alig 5,7 százaléka válaszolta, a másik pedig a 18. századot jelöli meg (Miskolczi Ambrus–Trócsányi Zsolt, ez utóbbi variáns valószínűtlen voltáról lásd Veres 2002b), e válaszlehetőséget az értelmiség közel egytizede választotta. A nyilvánvalóan helytelen válaszok aránya, amely a váltást a 20. századra teszi igen magas, közel 20 százalék az értelmiségieknél, a középiskolát végzeteknél pedig még magasabb. A válaszok jól mutatják számunkra, hogy a nemzeti identitás szerveződésében mekkora szerepet kaphatnak az irracionális, benyomásokból kialakított nézetek a racionális tudással szemben. Azok, akik gyakorlatilag a saját életszakaszuk egy időszakát jelölték meg (az „1946–2000” válaszok) feltehetően a saját életterük, városuk etnikai arányainak megváltozásából indultak ki, nem lévén rálátásuk arra, hogy Erdély egészében milyen arányok uralkodnak (vö. 8. táblázat).

8. táblázat. „Meddig éltek többségben Erdélyben a magyarok...?” Válaszok megoszlása iskolai szintek szerint, százalékban

	1200–1650	1700–1800	1830–1918	1918–1945	1946–2000	Nem tudja, NV	Összesen
10 osztály vagy kevesebb	1,3	2,6	10,2	11,9	13,2	60,9	100,0
Szakiskola	2,4	2,4	14,3	9,5	15,1	56,3	100,0
Középiskola	2,8	5,2	16,2	9,9	16,9	49,1	100,0
Egyetem	5,7	9,8	27,6	12,2	7,3	37,4	100,0

Megjegyzés [G13]: 100,1

Megjegyzés [G14]: 100,1

Összesen	2,7	4,7	15,9	10,7	14,4	51,5	100,00
----------	-----	-----	------	------	------	------	--------

Megjegyzés [G15]: 99,9

Regionális bontásban vizsgálva az összefüggések szignifikánsak, mivel a tömbben élők közel 60 százaléka érvényesen válaszolt, a többi régióban pedig kevesebb, mint fele, viszont az érvényes válaszok eloszlása nem mutat lényeges eltérést.

A megvizsgált kérdések jól körvonalazzák, hogy az erdélyi magyarok nemzeti identitásában a történeti demográfiai tematizációk rétegspecifikusan bár, de központi szerepet játszanak. A tematizációk tartalmának megfogalmazásában, bár szerepet játszik a román történelemoktatás, lényegét tekintve a korszerű magyar történelmi ismeretek hiánya az, ami szembeötlik: a román történelemszemlélet nem tudja átvenni a magyar történeti képzés szerepét, annak hiányában az űrt a romantikus olvasmányok és feltehetően az ezzel összefüggő szóbeli hagyományok töltik ki. A jelenség azért számít aggasztónak, mert potenciális eszmei háttértáplálója lehet a román–magyar etnikumközi feszültségeknek, hiszen „Erdély mint a románok és magyarok közös hazája” eszméhez képest a tematizációk domináns formája még a két történetírás közös minimumát sem tartalmazza: a véleménnyel rendelkező értelmiségiek zöme a románokat úgy látja, mint akik Erdélyben a 19. vagy a 20. században jutottak számbeli többségbe, ami mindkét történetírás szerint helytelen, hiszen az első modernnek nevezhető, II. József-féle népszámlálás minden kétséget kizáróan kimutatja a románok számbeli többségét a 18. század végi Erdélyben, a korábbi időkre vonatkozóan pedig nem áll rendelkezésünkre egyértelmű kimutatás az etnikai arányokról, így lehetőséget ad a román és a magyar történetírás számára eltérő értelmezéseknek, amit ki is használnak maximálisan egyes történészek.

A jelenre vonatkozó demográfiai tematizációk tükröződése

A kisebbségi nemzeti csoportok, de gyakran a többségiek közösségi identitásában is fontos szerepe van a csoportok létszámának és demográfiai folyamatainak. A romániai magyarok létszámával kapcsolatban nincs konszenzus a magyarok között sem, így az erről folyó beszédmod ideológiailag erősen telítődött. Ez a kérdés sajátos módon a

kultúrnemzeti aspektushoz kötődik, hiszen az állampolgárok számáról viszonylag megbízható hivatalos kimutatások állnak rendelkezésünkre.

A szakemberek egy része elfogadja reálisnak az 1992-es román népszámlálás eredményeit, miszerint közel 1,64 millió magyar anyanyelvű és valamivel kevesebb magyar nemzetiségű személy él Romániában, Erdélyben pedig ennek több mint 98%-a. Ezt az értéket sokan, különösen a nacionalisták elutasítják, és a kétmilliót vagy 2,2 milliót tekintik reálisnak.

Megjegyzés [G16]: Nem szerencsés szó, így főnévként.

Alaposabb demográfiai elemzésekkel kimutatható, hogy a kivándorlás és a románsággal való asszimiláció hatása annyira nagyarányú volt az 1980-as években a magyarok körében, hogy optimista számítások szerint is, a magyarsághoz valamiként kapcsolódó lakosság száma Romániában nem haladja meg az 1,5 milliót (Veres 2002a). Egymással feszült viszonyban lévő közösségek esetén felléphet az ún. demográfiai stressz jelensége, azaz a másik közösség méretének felülértéke, és így nagyobb veszélyként való beállítása, mint amilyen a valóságban. Az erdélyi román–magyar viszony kontextusában nincs szó erről, inkább egy másfajta „ideológiai versenyről” van szó, „mi többen vagyunk a valóságban, mint gondolják”, vagy egyszerűen, főleg román részről „mi nagyon sokan vagyunk, ők kevesen, mit akarnak?” Észak-Erdélyben, ahol erősebbek a románok körében a magyarelles attitűdök, a magyarok számát nagyobb arányban értékelték felül mint máshol.

A magyarok számára vonatkozóan négy kategóriába csoportosítottuk az adatokat. 1,5 millió alatti értékeket alulértékeltnek tekintettük, 1,51–1,8 millió közötti értékeket viszonylag reálisnak, 1,81–2,2 millió között felülértékeltnek tekintettük, végül a 2,2 milliós létszám fölötti értékeket a nagyon felülértékelt kategóriába soroltuk. Viszonylag reális értékeket csupán a magyarok 8, és a románok 2,5 százaléka mondott, a magyarok többnyire felülértékelték a saját közösségük létszámát, a legtöbben (35%) ezen belül is az alsó, ún. Ideológiai létszámot jelölték meg, amelyet a kétmillió létszám képvisel. Rétegek szerint két tendencia érvényesül. A legfontosabb az, hogy a magasabb iskolai

végzettséggel rendelkező rétegek nagyobb arányban tudtak válaszolni: az értelmiségiek 95%-a és a mezőgazdászok 61%-a tudott válaszolni. A válaszok aránya azonban nem azt jelenti, hogy a „helyes” választ adták. Ugyanis a de facto helyes válasz ideológiailag helytelen, az RMDSZ vezetők jelentős része nem fogadta el az 1992-es népszámlálás eredményeit. Az értelmiségiek 15%-a a ténylegesen helyes létszámot adta meg, viszont a legnagyobb részük, 38 százalék az „ideológiailag helyes”, kétmillió körüli értéket jelölte meg. A vezetők közül értékeli alul a legtöbben a magyarság számát, ezek között vannak a „riogatók”, a magyarság sorsával kapcsolatban vészharangot húzó közösségi vezetők. Általában a felülértékelések aránya nagyon magas minden magyar társadalmi réteg körében, és a válaszolók körén belül még emelkedik is az alacsonyabb státusúak körben. Úgy tűnik, hogy a közösség számára vonatkozó ideológiai diskurzusok a lakosság minden rétegéhez eljutottak (vö. 9. táblázat).

9. táblázat. Magyarok számának becslése Erdélyben rétegek szerint, százalékban*

Réteg	Alulértékeli		Viszonylag eltalálja		Felülértékeli	
	románok	magyarok	románok	magyarok	románok	magyarok
Vezetők	56	29	0	8	25	63
Értelmiségi	52	23	2	15	24	57
Nem fizikai dolgozó	30	15	2	8	23	65
Kisiparos	33	19	11	4	6	62
Gazda	11	13	0	0	16	49
Munkás	33	18	1	7	19	57
Összesen	32	17	2,5	8	20	59

*A százalékok sor szerinti összegeinek különbsége (nemzetiségenként) 100%-ig a „nem tudom” válaszokat tömöríti. Nem tudott válaszolni a románok 45%-a és a magyarok 16%-a.

A románok erdélyi létszámára adott válaszokat a következő módon csoportosítottuk: 4,1 millióig alulértékelték, 4,2–6,5 millió között viszonylag eltalálták, 6,6 millió fölött pedig túlértékelték. A reális érték 5,5 millió körül van. Megállapítható, hogy a románok erdélyi létszáma nem képezi különösképpen ideológiai viták kérdését egyik közösség esetében sem.

A románok számát a magyarok kiegyensúlyozott arányban értékelik alul, reálisan, illetve felül. Jóval többen jelölik meg a relatíve reális értéket a magasabb státusúak körében, mint a többiek esetében, tehát az iskolázottság hatása inkább annak tényleges tudásával, mint az ideológiai telítettségével érvényesül itt. A mezőgazdaságban dolgozó magyaroknak csupán 33%-a tudta megjelölni, ennek is a többsége alulértékelte a románok létszámát.

A románok számára nem annyira lényeges kérdés egyik közösség létszáma sem, amit jól mutat a „nem tudom” válaszok 45 százalékos körüli aránya mindkét esetben. A románok is, akárcsak a magyarok, saját közösségük létszámát hajlamosak felülértékelni, akárcsak a magyarok a saját számukat, viszont kisebb mértékben, különösen azért, mert számukra nincs akkora tétje (vö. 10. táblázat).

10. táblázat. A románok számának becslése Erdélyben rétegek szerint, százalékban*

Réteg	Alulértékeli		Viszonylag eltalálja		Felülértékeli	
	románok	magyarok	románok	magyarok	románok	magyarok
Vezetők	9	29	31	37	37	25
Értelmiségi	7	24	31	39	44	23
Nem fizikai dolgozó	9	24	20	33	25	20
Kisiparos	11	28	17	25	22	21
Gazda	0	21	5	7	21	5
Munkás	9	29	20	24	23	18
Összesen	9	25	20	27	26	29

*A százalékok sor szerinti összegeinek különbsége (nemzetiségenként) 100%-ig a „nem tudom” válaszokat tömöríti.

A közösségi identitás fontos komponense, hogy a közösség jövőjét, megmaradását hogyan látják. Megkérdeztük, hogyan látják a magyarok, románok és a cigányok számának alakulását Erdélyben a következő száz évben (vö. 11. táblázat).

11. táblázat. Az erdélyi etnikumok számának alakulása a következő 100 évben, százalékban*

Alminta	Csökken v. eltűnik			Stabilizálódik (stagnál)			Nő a számuk		
	román	magyar	cigány	román	magyar	cigány	román	magyar	cigány
Román válaszolók	18	18	7	32	38	9	48	30	72
Magyar válaszolók	15	62	5	25	12	6	55	11	84

*A százalékok összegeinek különbsége (nemzetiségenként) 100%-ig a „nem tudom” válaszokat tömöríti.

A románok számát illetően nincsenek lényeges eltérések, a magyarok közül 7 százalékkal többen válaszolták, mint a románok, hogy nőni fog a számuk, de mindkét esetben ezek zöme (80%) a „mérsékelten nő” válaszlehetőséget jelölte meg. A magyarok saját közösségük számának alakulásában meglehetősen pesszimisták, 62 százalékuk szerint csökkenni fog vagy eltűnik a magyarság. Az eltűnést csupán 2 százalék alatt válaszolták, 17 százalékuk szerint jelentősen fog csökkenni. A legtöbben a valóban legvalószínűbb, „mérsékelten csökkenni fog” lehetőséget jelölték meg (44%). A román válaszolók zömének elképzelése szerint a magyarok száma stabilizálódik vagy kis mértékben nőni fog.

A cigányok számának alakulását mindkét nemzetiség képviselői felfelé ívelőnek látják, a magyaroknál 84 százalék úgy gondolja, hogy emelkedni fog. Úgy tűnik, hogy a magyarok inkább veszélyeztetve érzik saját helyzetüket a cigányok számának növekedésétől, mint a többségi románok, ami valószínűleg a kisebbségi helyzet egyik következménye.

A társadalmi struktúrában elfoglalt hely szerint a magyarok annál pesszimistábbak a saját létszámuk alakulását illetően, minél magasabb státusban vannak. A vezetők 75, az értelmiségiek 72 százaléka csökkenni véli a magyarságot, a munkások nem több mint 54 százaléka hiszi ezt. Itt két tényező érvényesül: ha nem is fogadják el manifeszt módon a műveltebb rétegek a magyarok jelenleg ismert létszámát Erdélyben, ismerik azt, és a csökkenő tendenciát tudomásul vették. Ugyanakkor a kérdéshez való ideologikus viszonyulás, a magyar „nemzethalál” herderi jóslatának ideológiai továbbéléseként is

növeli a pesszimista vélemények számát, ezt jól mutatja az a tény, hogy a vezetők több mint 20 százaléka szerint jelentősen fog csökkenni a magyarok száma, míg a mezőgazdászok 16%-a gondolja ugyanazt, habár a jelentős csökkenés nem annyira valószínű, mint az enyhe csökkenési tendencia. A románok számát illetően nem szignifikánsak az eltérések a társadalmi réteghelyzet szerint. Ebben az alfejezetben is igazolódik az általános hipotézis, hiszen a magyarok körében, ahol releváns a csoportok nagyságának létszáma, a réteghelyzet szerinti összefüggések szignifikánsak, míg a románok esetében, úgy tűnik, nincs ideológiailag megalapozott tétje a kérdésnek, és nem is szignifikáns az összefüggés a réteghelyzettel.

Következtetések

Az erdélyi magyarok és románok nemzeti identitását nem egyszerűen a „saját” nemzeti ideológia formálja, hanem ennél jóval komplexebb módon alakul. Először is Erdélyben külön román nemzeti ideológiát fogalmaztak meg, de később teljesen más irányt vett a román nemzetté válási folyamat. Az erdélyi magyarok kollektív identitástudatában a Magyarországon megfogalmazódó nemzeti ideológiát tehetjük az identitásformálás középpontjába, ez kiegészül egy sajátos erdélyi magyar kisebbségi ideológiával. Emellett szerepet kap a román nemzeti tudat is, amely az állampolgári tudat és a történelmi tudat formálásában kap jelentősebb szerepet. Emellett pedig a román nemzeti ideológia egyes vonatkozásai meghatározzák, kereteket szabnak annak, hogy a romániai magyarok hogyan építik fel a kultúrnemzeti identitás megfelelő vonatkozásait a magyar ideológiai források elemeiből.

A történelmi tudat sajátosságait vizsgálva Erdélyben, látható, hogy legalább kétféle nemzeti ideológiai tematizáció társadalmi működését követhetjük nyomon, amelyek az erdélyi román–magyar együttélés keretét és jellegét érintik. Az egyik fő tematizációs téma az etnikai csoportok aránya Erdélyben mind történelmileg, mind a jelenben, a másik pedig a nemzeti csoportok számának jövőbeli alakulása. A saját és a másik nemzet létszámbeli dimenziójának kérdése a kisebbségek számára nagyobb fontossággal bír,

mint kultúrnemzeti identitáskérdés, amely a „megmaradással” hozható összefüggésbe, ez viszont a románok számára nem tűnik annyira fontosnak. A magyarok létszámukat felülértékelik mind hazai, mind pedig össznemzeti kontextusban, a jövőt illetően viszont meglehetősen pesszimistának tűnnek, különösen az értelmiség. Az adatfelvételi periódusban (1997–2000) az erdélyi magyarok statisztikai és ideológiai lélekszáma szétvált, mindegyik réteg körében az ideológiai számok igazolódtak vissza, amennyiben volt véleményük.

Szakirodalom

Andrescu, Gabriel (1993): Weber, Renate (1993): *Evolution in the DAHR Conception Hungarian Minority Rights*. Centre for Human Rights. New York., Centre for Human Rights

Megjegyzés [G17]: A szövegben 1996-os évszámmal. Melyik a jó?

Bárdi Nándor (1998): A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Régió*, 2/1997. 32–67.

Megjegyzés [G18]: A szövegben 1997-es dátummal van, melyik a jó?

Bibó István. (1997, első kiadás: 1946): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.*, Bukarest – Kolozsvár, Kriterion.

Boia (1997) *Istorie și mit în conștiința românească.* Bukarest: Humanitas.

Megjegyzés [G19]: A szövegben történik rá hivatkozás. Kérem pótolni.

Borsi-Kálmán Béla (1995): *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer.* Kolozsvár–Budapest, Kriterion – Balassi Kiadó, Kolozsvár.

Csepeli György (1992): *Nemzet által homályosan.* Budapest, Századvég.

Galat, M. I.–Kivu, M. (1994): Az RMDSZ egy közvéleménykutatás tükrében. *Korunk*, 3/1994., 47–70.

Geertz, G. (1973): Thick description: Toward an Interpretative Theory of Culture. In: *The interpretation of Cultures*. New York, Basic Books,.

Megjegyzés [G20]: Hiányzik a tanulmánykötet szerkesztőjének a neve, illetve a tanulmány terjedelme.

Halász Iván – Majtényi Balázs (2002): A magyar státustörvény a kelet-közép-európai jogi szabályozás tükrében. In: Kovács N. – Szarka L. (szerk.): *Tér és terep2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Iordachi, C. – Trencsényi B. (2000): A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989—1999). *Replika*, 41—42., 165—195.

Kántor Zoltán (2000): Kisebbségi nemzetépítés. *Régió* 3/2000, Budapest.

Megjegyzés [G21]: Oldalterjedelem folyóiratban is kell, másutt van.

Kivu, Mircea—Galat, Mara Ileana (1994): Az RMDSZ egy közvéleménykutatás tükrében. *Korunk*, 3/1994. 47—71.

Kolozsvári Nyilatkozat 1992., RMDSZ kiadása, Kolozsvár.

Lazăr, Marius (2002a): „Subiectivisme” transilvane în trecerea de la utopie la știință (recenzió, Alina Mungiu-Pippidi: Transilvania subiectivă, Humanitas). Provincia, 2002.

Lazăr, Marius (2002b): *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești.* Kolozsvár, Limes

Lőrincz József (1999): The Hungarian intelligentsia in Romania between calling and pragmatism. *Occasional Papers* 14., Budapest, Teleki László. Alapítvány.

Makkai L.–Mócsi A. (szerk.) (1986): *Erdély története I.* Budapest, Akadémiai Kiadó

Makkai L.–Szász Z. (szerk.) (1986): *Erdély története II. (1606-1830).* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Mikó Imre (1941): *Huszonkét év*. Budapest, Studium kiadás

Mitu, S. (1997): *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. București, Humanitas,.

Mitu, Sorin (szerk.), 2000): *Istoria românilor*. Tankönyv a XII. osztály számára, Bukarest, Sigma.

Moliner, Pierre (1995): Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale. In: Moscovici, S. (ed.): *Reprezentările sociale*. București, Stiinta și tehnica.

Mungiu-Pippidi, Alina (1999): *Transilvania subiectivă.*, Bucuresti, Humanitas.

RMDSZ Program 1995. Az ügyvezető elnökség kiadása, Kolozsvár.

Schöpflin, G. (1974): Romanian Nationalism., *Survey*, London, No. 2–3, Spring —

Szilágyi N. Sándor (2001): Módosító javaslat a státustörvényhez. Vita a státustörvényről. *Élet és Irodalom* 47/ 2001

Szűcs Jenő (1984): *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Tájékoztató a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvényről. Kolozsvár, RMDSZ, Kolozsvár, 2002.

Trencsényi Balázs (2002): Csontvázak a szekrényben – Lucian Boia a román történelmi mítoszokról. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László. Alapítvány.

Trócsányi Zsolt – Miskolczi A. (1992): *A fanariótáktól a Hohenzollernekig.*, Budapest, ELTE BTK Román Tanszék, Budapest.

Verdery, K. (1991): *National Ideology under Socialism*. Berkeley, California University Press.

Veres Valér (2002a): A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. Kolozsvár, *Korunk*, 2/2002.

Veres Valér (2002b): Adalékok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéséhez. In: *Magyarország történelmi demográfiai évkönyve, 2002*. Budapest, KSH-NKI.

Megjegyzés [G22]: A tanulmány terjedelme xxx–xxx.

Megjegyzés [G23]: A tanulmánykötet szerkesztője, és a tanulmány oldalterjedelme hiányzik.

Megjegyzés [G24]: Terjedelem hiányzik, és a tanulmánykötet szerkesztője.